

1919-1922: Ένας ακόμα κατακτητικός πόλεμος

Γιάννης Μηλιός

1. Η μικρασιατική εκστρατεία ως κορύφωση της Μεγάλης Ιδέας

Τη Μικρασιατική Εκστρατεία στήριζε ιδεολογικά η κυρίαρχη ιδεολογία της «εθνικής ολοκλήρωσης» που είχε κωδικοποιηθεί σχεδόν από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους ως «Η Μεγάλη Ιδέα».

Κατά τον πρώτο αιώνα ύπαρξης του ελληνικού κράτους η Μεγάλη Ιδέα υπήρξε ο κατεξοχήν κοινός τόπος και πόθος του Έθνους και των αντιπροσώπων του. Πρόσδενε τις λαϊκές μάζες στις κυρίαρχες αστικές πολιτικές στρατηγικές, καθώς ως κυρίαρχη ιδεολογία ενοποιούσε μια διχασμένη από αντιτιθέμενα ταξικά συμφέροντα κοινωνία.

Αρχικά, από την Επανάσταση του 1821 μέχρι τα μέσα του 19^{ου} αιώνα η «Μεγάλη Ιδέα» πρόβαλλε ως «εθνικά όρια» ολόκληρη την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ας θυμηθούμε ότι η Ελληνική Επανάσταση ξεκίνησε από τις ημιαυτόνομες Ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας, δηλαδή στη σημερινή Ρουμανία. Μάλιστα, είναι χαρακτηριστικό ότι σε μία από τις τρεις Προκηρύξεις που εξέδωσε στο Ιάσιο της Μολδαβίας ο Αλέξανδρος Υψηλάντης στις 24 Φεβρουαρίου 1821, η οποία τιτλοφορείται «Άνδρες Γραικοί, όσοι ευρίσκεσθε εις Μολδαβίαν και Βλαχίαν!», δηλώνεται:

«Ο Μωρέας, η Ήπειρος, η Θεσσαλία, η Σερβία, η Βουλγαρία, τα Νησιά του Αρχιπελάγους, εν ενί λόγω η Ελλάς άπασα έπιασε τα όπλα, δια να αποτίναξη τον βαρύν ζυγόν των Βαρβάρων».

Η ιδέα της «εθνικής ολοκλήρωσης» συμπληρωνόταν και από το έτερο ιδεώδες της εποχής του αποικιοκρατικού καπιταλισμού: τον «εκπολιτισμό της Ανατολής», δηλαδή την εξάλειψη της βαρβαρικής και ασιατικής Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία όπως θεωρούσαν, βρισκόταν προ της κατάρρευσης. Όπως σημείωνε ο ιστορικός Χ. Ε. Δασκαλάκης το 1934, το ελληνικό κράτος,

«με κέντρον την Κωνσταντινούπολιν, θα περιελάμβανεν [...] άπασας τας υπό ορθοδόξων κατοικουμένας τέως βυζαντινάς και είτα τουρκικάς επαρχίας, από του Δουνάβεως μέχρι του Λιβυκού πελάγους και από του Ιονίου και του Αδρία μέχρι των παραλίων της Συρίας και του Ευξείνου»¹

¹ Δασκαλάκης, Χ.Ε. (1934), «Αλύτρωτος Ελληνισμός», στο *Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Ι' (Ελλάς), Αθήνα: Πυρσός, 757-758: 758.

Από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όταν αναδύθηκε ο βουλγαρικός και οι άλλοι βαλκανικοί εθνικισμοί, η Μεγάλη Ιδέα τροποποιήθηκε μεν, αλλά δεν άλλαξε χαρακτήρα: Στόχος εξακολουθούσε να είναι η κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και η εξάπλωση της επικράτειας της Ελλάδας μέχρι τα κεντρικά Βαλκάνια, τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας και τη Μικρά Ασία.

Χαρακτηριστικά, το 1866 οι ελληνικές επεκτατικές-αποικιοκρατικές βλέψεις διατυπώθηκαν σε ένα βιβλίο γραμμένο στα γαλλικά από τον καθηγητή Νικόλαο Ι. Σαρίπολο (1817-1887), [*Le passé, le présent et l'avenir de la Grèce* (Το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της Ελλάδος)], το οποίο απευθυνόταν στη διεθνή «κοινή γνώμη» και τους ευρωπαϊκούς φορείς εξουσίας. Ο Σαρίπολος, διατυπώνει αρχικά τα κλασικά αποικιοκρατικά επιχειρήματα περί εκπολιτισμού των βαρβάρων:

«Η Ελλάς ήταν επιφορτισμένη από τον Θεό να διεξάγει “πόλεμο κατά της ασιατικής βαρβαρότητας” και να δημιουργήσει έναν “νέο πολιτισμό”, τον οποίο θα μετέδιδε στους λαούς της Ανατολής».²

Στη συνέχεια θέτει τις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις: Στα Βαλκάνια, στην Ελλάδα θα περιέρχονταν η Θεσσαλία, η Ήπειρος, η Μακεδονία «μέχρι τον Σκάρδο» (δηλαδή ολόκληρη η σημερινή Βόρεια Μακεδονία) και η Θράκη (Δυτική και Ανατολική). Επίσης, «τα νησιά του Αρχιπελάγους, όπως επιπλέον όλες οι ακτές της Μικράς Ασίας μέχρι τα στενά της Κιλικίας και της Συρίας [...], όπου καταλήγει ο Ταύρος και αρχίζει ο Λίβανος. Τα όρια του ελληνικού κράτους θα περιέκλειαν επιπλέον τη βόρεια ακτή της Μικράς Ασίας μέχρι την Τραπεζούντα “όπου απέληγαν τα τελευταία όρια του ελληνικού έθνους”, καθώς επίσης τα νησιά της Κύπρου, της Ρόδου και της Κρήτης».³

Αυτή η επεκτατική στρατηγική του ελληνικού κράτους κατά τον πρώτο αιώνα ύπαρξής του, αντλούσε επιχειρήματα από την ηγετική θέση του ελληνικού κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα η ελληνική ναυτιλία έλεγχε περισσότερες από τις μισές θαλάσσιες μεταφορές από και προς τα λιμάνια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (Θεσσαλονίκη, Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη κλπ.). Στον Δούναβη η ελληνική σημαία ήταν η δεύτερη μετά τη βρετανική. Στην Κριμαία και στα λιμάνια της Αζοφικής θάλασσας κατείχε ο ελληνικός εμπορικός στόλος την πρώτη θέση. Την ίδια περίοδο, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, Έλληνες καπιταλιστές έλεγχαν περίπου το 50% της βιομηχανικής παραγωγής (ολόκληρης της Αυτοκρατορίας, όχι μόνο

2 Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ. (2018), «Της μεγάλης ταύτης ιδέας. Οι αφητηρίες της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας», στο Όλγα Κατσαρδής-Hering κ.ά. (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα: Ευρασία, 555-570: 563.

3 Πλουμίδης, ό.π.: 564.

των περιοχών όπου ήταν έντονο το ελληνικό στοιχείο) και περισσότερο από το 50% του συνολικού οθωμανικού εξωτερικού εμπορίου.

Τις ελληνικές επιχειρήσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία περιέβαλλαν ελληνικές κοινότητες και πληθυσμοί. Όμως ο στόχος του ελληνικού κράτους κάθε άλλο παρά περιοριζόταν στην «απελευθέρωση» αυτών των πληθυσμών. Ο στόχος ήταν να ενσωματώσει εδάφη και πληθυσμούς, που ανεξαρτήτως γλώσσας, ανεξαρτήτως του αν είχαν ή όχι εθνική συνείδηση, ή ποια εθνική συνείδηση είχαν, θα αναδείκνυαν τον ελληνικό καπιταλισμό σε ηγεμονική δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο. Το κράτος, με τον κατασταλτικό και τους ιδεολογικούς μηχανισμούς του, θα αναλάμβανε κατόπιν την πειθάρχηση και ομογενοποίηση των πληθυσμών των νέων χωρών, ή τον εξοβελισμό τους αν η ενσωμάτωσή τους στον εθνικό κορμό δεν ήταν δυνατή.

Ένα παράδειγμα επ' αυτού είναι αρκετό: Η προσάρτηση της Μακεδονίας και της Θράκης με τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δεν είχε ως προτεραιότητα την προσάρτηση εδαφών με ελληνική πληθυσμιακή πλειοψηφία. Ακόμα και με τα επίσημα στοιχεία του ελληνικού κράτους, όπως τα παραθέτει ο Αλέξανδρος Α. Πάλλης (1934), Γενικός Γραμματέας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας (1916-18), και αργότερα μέλος της Μικτής Επιτροπής Ανταλλαγής Ελληνοτουρκικών Πληθυσμών της Συνθήκης της Λωζάνης (1924-25), στους 13 από τους 25 νομούς της ελληνικής Μακεδονίας, ο ελληνικός πληθυσμός ήταν μειοψηφία: 0% στον νομό Αλμωπίας, 2% στον ν. Νέστου, 2% στον ν. Κιλκίς, 15% στον ν. Δράμας, 20% στον ν. Εορδαίας κ.ο.κ.

2. Ο «εθνικός διχασμός» ως κρίση της Μεγάλης Ιδέας και η Μικρασιατική εκστρατεία

Το 1919, όταν ξεκίνησε η ελληνική ιμπεριαλιστική επέμβαση στη Μικρά Ασία, η Μεγάλη Ιδέα είχε υποστεί ένα σημαντικό ρήγμα στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας και αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό για να αποτιμήσουμε την ιστορική συγκυρία στην οποία αναφερόμαστε. Η εμπειρία των Βαλκανικών Πολέμων είχε οδηγήσει την πλειοψηφία του πληθυσμού της Παλιάς Ελλάδας σε μια ενεργή στάση εναντίωσης στη συνέχιση των πολέμων, εν προκειμένω κατ' αρχάς στη συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στάση που οδήγησε τελικά στον λεγόμενο «εθνικό διχασμό».

Ο «εθνικός διχασμός» ξεκίνησε βέβαια ως αποτέλεσμα της σύγκρουσης δυο εθνικών-αστικών στρατηγικών. Παρότι δηλαδή αλληλοαποκλείονταν, οι δυο πολιτικές στρατηγικές που διατυπώθηκαν την περίοδο 1915-17 (η βενιζελική και η αντιβενιζελική), στόχευαν στη διατήρηση ή και την επέκταση της ελληνικής εθνικής επικράτειας που έμοιαζε να απειλείται από την εξέλιξη του φονικότερου πολέμου που είχε ποτέ γνωρίσει η περιοχή της Αν. Μεσογείου και των Βαλκανίων.

Όμως, η όξυνση της σύγκρουσης ανάμεσα στις δυο στρατηγικές ήταν κατά κύριο λόγο το αποτέλεσμα της πολιτικής παρουσίας και παρέμβασης των πλατιών λαϊκών μαζών, που στήριζαν τόσο τη βενιζελική όσο και τη μοναρχική πτέρυγα.

Η μοναρχική στρατηγική εξασφάλισε την υποστήριξη της μεγάλης πλειοψηφίας των κινητοποιημένων λαϊκών μαζών της παλιάς Ελλάδας, που είχαν ήδη χύσει το αίμα τους στους πολέμους του 1912-13. Έτσι η υποστήριξη προς τη μοναρχική πολιτική στρατηγική προσέλαβε ένα ανοιχτά αντιπολεμικό περιεχόμενο και χαρακτήρα, χωρίς αυτή η υποστήριξη να ταυτίζεται με το γενικότερο πολιτικό πρόγραμμα ή την ιδεολογία της μοναρχικής παράταξης. Ήταν τελικά αγώνας ενάντια στην κυρίαρχη επεκτατική στρατηγική του ελληνικού αστισμού παρότι από το 1912 και μετά η στρατηγική αυτή είχε αρχίσει να γίνεται πραγματικότητα.

Όπως συνοψίζει το 1930 ο Σεραφείμ Μάξιμος, από τους σημαντικότερους μαρξιστές θεωρητικούς του Μεσοπολέμου,

«Η σύγκρουση δυο αστικών μερίδων εξελίχθηκε σε σύγκρουση τάξεων, κατά την οποία τα κοινωνικώς καταπιεζόμενα στρώματα σηκώσανε την αντιβενιζελική σημαία ως σύμβολο αγώνος κατά του κεφαλαίου».⁴

Όταν στη διάρκεια του «διχασμού» είχαν δημιουργηθεί δύο κυβερνήσεις στη χώρα, η μία στην Αθήνα την οποία στήριζε ο βασιλιάς και η άλλη στη Θεσσαλονίκη υπό τον Βενιζέλο, ο στόλος της Entente απέκλεισε τον Νοέμβριο του 1916 τα λιμάνια της παλιάς Ελλάδας και αποβιβάστηκε στον Πειραιά για να πιέσει την παράδοση της εξουσίας στον Βενιζέλο, ώστε να εισέλθει η Ελλάδα στον πόλεμο στο πλευρό της. Η κυβέρνηση της Αθήνας επιχείρησε να έρθει σε ένα συμβιβασμό με την Entente και να παραδώσει ειρηνικά την εξουσία στον Βενιζέλο. Η παρέμβαση όμως των αντιβενιζελικών μαζών και των επιστράτων στις 18 και 19/11/1916 υπήρξε τόσο βίαιη που η προοπτική αυτή ακυρώθηκε προσωρινά.

Όπως γράφει ο Χ. Ε. Δασκαλάκης: «εφονεύθησαν 35 άνδρες των συμμάχων και ετραυματίσθηκαν 80, φονευθέντων και 40 περίπου Ελλήνων».⁵

Χαρακτηριστικό της υποστήριξης που εξασφάλισε η αντιβενιζελική παράταξη είναι και το γεγονός ότι στις εκλογές της 1-11-1920 το κόμμα των Φιλελευθέρων συγκέντρωσε μόλις 44,1% των ψήφων έναντι 55,9% της αντιβενιζελικής Ενώσεως, παρότι οι εκλογές διεξήχθησαν αμέσως μετά τη γνωστοποίηση των αποφάσεων της Συνθήκης των Σεβρών, με τις οποίες είχε δικαιωθεί ιστορικά ο Βενιζέλος και η στρατηγική της «Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών».

4 Μάξιμος, Σεραφείμ (1975): *Κοινοβούλιο ή δικτατορία*; Αθήνα: Στοχαστής: 14.

5 Δασκαλάκης, Χ.Ε. (1934α), «Νεώτεροι χρόνοι», στο *Μεγάλη ελληνική εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. Ι' (Ελλάς), Αθήνα: Πυρσός, 575-601: 596.

3. Από την προέλαση στα βάθη της Ανατολίας στη στρατιωτική συντριβή

Ο ελληνικός στρατός αποβιβάστηκε στη Σμύρνη στις 2[15] Μαΐου 1919. Υλοποιώντας απόφαση της Συνδιάσκεψης των Παρισίων, των νικητριών δυνάμεων του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η απόβαση του ελληνικού στρατού στην ηττημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία, σύμμαχο των Κεντρικών Δυνάμεων, είχε ως εντολή και διακηρυγμένο στόχο την επιβολή της τάξης στην περιοχή των μικρασιατικών παραλίων πέριξ της Σμύρνης και την προστασία των εκεί Ορθόδοξων πληθυσμών.

Μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχαν εισρεύσει στην Οθωμανική Αυτοκρατορία περί τις 300 χιλιάδες μουσουλμάνοι πρόσφυγες από τα ευρωπαϊκά εδάφη που έχασε, μέρος των οποίων εγκαταστάθηκε στη Μικρά Ασία, από όπου εκδιώχθηκαν στην Ελλάδα 105 χιλιάδες Έλληνες, ενώ άλλες 50 χιλιάδες εκτοπίστηκαν στο εσωτερικό της Αυτοκρατορίας.⁶ Με την απόβαση του ελληνικού στρατού οι πληθυσμοί αυτοί απέκτησαν το δικαίωμα να επιστρέψουν στις εστίες τους. Όμως, στόχος των ελληνικών δυνάμεων ήταν η προσάρτηση της περιοχής, μετά τον τελικό διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις νικήτριες δυνάμεις.

Πράγματι, τον Ιούλιο-Αύγουστο 1920, με απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης, ο ελληνικός στρατός προέλασε καταλαμβάνοντας το Αλασεχίρ (Φιλαδέλφεια), την Πάνορμο και το Ουσάκ, στα όρια της Ανατολίας, αλλά και την Ανατολική Θράκη μέχρι την Αδριανούπολη.

Στις 28 Ιουλίου (10 Αυγούστου) 1920 υπεγράφη η Συνθήκη των Σεβρών, με βάση την οποία παραχωρήθηκε στην Ελλάδα η ευρύτερη περιοχή της Σμύρνης (Βιλαέτι του Αϊδινίου) για πέντε χρόνια, με δικαίωμα οριστικής προσάρτησης μετά από απόφαση της τοπικής Βουλής ή δημοψήφισμα.

Επιχείρημα για την ελληνική προσάρτηση ήταν για μια ακόμα φορά η ελληνικότητα των διεκδικούμενων περιοχών, αλλά και ο εκπολιτισμός της Ανατολής. Βέβαια ο ελληνικός πληθυσμός ήταν μειοψηφία και στο βιλαέτι του Αϊδινίου με πρωτεύουσα τη Σμύρνη.

Χαρακτηριστικά, όταν στις 15[28] Ιανουαρίου 1915 ο πρωθυπουργός Ε. Βενιζέλος είχε ζητήσει τη γνώμη του τότε αναπληρωτή αρχηγού του Γενικού Επιτελείου συνταγματάρχη Ιωάννη Μεταξά σχετικά με την προοπτική κατάληψης της Μικράς Ασίας από τον ελληνικό στρατό, ο τελευταίος του είχε απαντήσει:

«Η Μικρά Ασία έχει μεγάλην πλειονότητα τουρκικού πληθυσμού απέναντι πολύ μειονεκτούντος ελληνικού πληθυσμού. Ούτω αλλοιούται εθνολογικώς επαισθητώς η υπόστασις του

⁶ Michael Llewellyn Smith (2004), *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Αθήνα, ΜΙΕΤ: 81, 86.

Ελληνικού Βασιλείου [...]. Προσέτι, [...] το Ελληνικόν Κράτος δεν είναι σήμερον προητοιμασμένον δια την διοίκησιν και εκμετάλλευσιν τοιαύτης εκτεταμένης χώρας ως αποικίας».⁷

Καίτοι αρχιτέκτονας της ελληνικής επέκτασης το 1919-20, ο Ελευθέριος Βενιζέλος, έχασε όπως είπαμε τις εκλογές της 1^{ης}[14^{ης}] Νοεμβρίου 1920, χωρίς όμως, παρά τις προσδοκίες μεγάλου μέρους εκείνων που ψήφισαν εναντίον του, να μεταβληθεί η πολιτική του ελληνικού κράτους από τη νέα κυβέρνηση και την επιστροφή του βασιλιά. Η επί 100 χρόνια πάγια επεκτατική στρατηγική του ελληνικού κράτους ήταν αδύνατο να αμφισβητηθεί από μια αστική κυβέρνηση.

Καθώς η στρατιωτική αντίσταση των Τούρκων υπό τον Μουσταφά Κεμάλ αυξανόταν, τον Ιανουάριο του 1921 τμήμα ελληνικών πολιτικών και στρατιωτικών ελίτ συνέλαβαν την ιδέα ενός αυτόνομου μικρασιατικού κράτους. Μάλιστα, ενώ την ιδέα συνέλαβε αρχικά το περιβάλλον του Βενιζέλου και οι απόστρατοι βενιζελικοί αξιωματικοί που είχαν καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη μετά τις εκλογές του 1920, ο διορισμένος από τη φιλοβασιλική κυβέρνηση αρχηγός της Στρατιάς της Μικράς Ασίας στρατηγός Αναστάσιος Παπούλας ασπάστηκε επίσης την ιδέα αυτή και δήλωσε στο Υπουργικό Συμβούλιο στις αρχές του 1922:

«Εάν όμως η Κυβέρνησις είναι ηναγκασμένη, λόγω του αδιεξόδου εις το οποίον ευρίσκεται το ζήτημα, να εγκαταλείψη και να εκκενώση την Μικράν Ασίαν, παρακαλώ να μου επιτρέψη να ανακηρύξω την αυτονομίαν της Μικράς Ασίας, άλλως να με αντικαταστήση».⁸

Τελικώς προκρίθηκε από την αντιβενιζελική κυβέρνηση η «στρατιωτική λύση», και ο ελληνικός στρατός επιχείρησε τον Μάρτιο 1921 νέα προέλαση προς την Άγκυρα, καταλαμβάνοντας το Αφιόν Καραχισάρ (14[27]/3/1921), την Κιουτάχεια (4/[17]/7/1921), το Εσκή Σεχίρ (6[19]/7/1921) και το Τσαλ Νταγ (29/8[11/9]/1921). Οι δυνάμεις του Κεμάλ υποχωρούσαν συνεχώς, αλλά με ελεγχόμενες απώλειες, ώστε να μπορέσουν να ανασυγκροτηθούν.

Η συντριβή του Κεμάλ αποδείχθηκε ανέφικτη και η εκστρατεία προς την Άγκυρα ακυρώθηκε. Ο ελληνικός στρατός υποχώρησε προς οχυρωμένες θέσεις στον Σαγγάριο ποταμό.

Όμως ακόμα και πριν γίνει προφανές ότι ο πόλεμος δεν μπορεί να κερδηθεί, το αντιπολεμικό πνεύμα που διακατείχε την πλειοψηφία των λαϊκών τάξεων της Παλιάς Ελλάδας παρέμενε ισχυρό, απαιτώντας του να σταματήσει ο πόλεμος.

Πέρα από την εκλογική ήττα του Βενιζέλου τον Νοέμβριο του 1920 που κάνει φανερά τα παραπάνω, θα αναφερθώ σε δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα:

Στις 11/12/2020, ενώ ακόμα η ελληνική εκστρατεία βρισκόταν στη νικηφόρα φάση της, διοργανώθηκε ογκώδης συγκέντρωση στην Αθήνα με αίτημα την απόσυρση από τα εδάφη που

7 όπ.π.: 115.

8 όπ.π.: 458.

καταλήφθηκαν και με κεντρικό σύνθημα «Δεν τα θέλουμε». Η Πηνελόπη Δέλτα, που διαπνεόταν από έντονο φιλοβενιζελισμό, έγραψε την ίδια μέρα στο Ημερολόγιό της:

«Με τι δικαίωμα η άμορφη αυτή αγέλη ρίχνει στη σκλαβιά εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες; Με τι δικαίωμα παραιτείται από ελληνικά μέρη; “Δεν-τα-θέλομε!” Ποιος σας ρώτησε αν τους θέλετε; Και με τι δικαίωμα, Πλακιώτες στενόψυχοι, αποφασίζετε πως δεν θέλετε την ένωση της φυλής;».

Στις 18/9[1/10]/1921, όταν είχε πλέον αποτύχει η εκστρατεία προς την Άγκυρα, ο πρίγκηπας Ανδρέας (πεθερός της βασίλισσας Ελισάβετ), ο οποίος είχε διοικήσει το Β΄ Σώμα Στρατού στη Μικρά Ασία, σε επιστολή του προς τον στρατηγό Ιωάννη Μεταξά σημείωνε:

«Το γόητρον της ανωτέρας διοικήσεως εκλονίσθη σοβαρώς παρά τω στρατεύματι [...]. Τα [...] γραφέντα περί της επισκέψεως του Διαδόχου εις το μέτωπον είναι αληθή κατά τούτο, ότι εις Αφιόν σχεδόν ολόκληρος η 4^η Μεραρχία (Δημαρά) τον υπεδέχθη με αγρίας φωνάς περί απολύσεως [...]. Όταν μάθουν οι στρατιώται ότι απολύονται και ότι οι αξιωματικοί τους εμποδίζουν να φύγουν, θα μας δέσουν, αν δεν μας σκοτώσουν εν απολύτω δικαίω».⁹

Η επίθεση του κεμαλικού στρατού στις 13[26] Αυγούστου 1922, η γρήγορη διάσπαση των ελληνικών γραμμών και όσα ακολούθησαν έβαλαν τέρμα στη μικρασιατική περιπέτεια και τη Μεγάλη Ιδέα. Όμως ακόμα και λίγους μήνες πριν την τελική ήττα, το ελληνικό κράτος επιδιόταν στην αποικιοκρατική ρητορεία περί εκπολιτισμού της Ανατολής.

«Εις το ελληνικόν έθνος διά μίαν ακόμα φοράν ανατίθεται υπό της ανθρωπότητος το μέγα και ιερόν έργον του εκπολιτισμού της Ανατολής», [Υπουργείον των Εξωτερικών, Γραφείον Τύπου (1921), *Η Ελλάς εις την Μικράν Ασίαν*, τόμ. 1: 33].

«η Ελλάδα εισήλθεν εις την Μ. Ασίαν ως η προφυλακή του Ευρωπαϊκού πολιτισμού», [στο ίδιο (1922), τόμ. 2: 3].¹⁰

Για το τι χαρακτήρα πήρε ο εκπολιτισμός της Ανατολής υπάρχουν πολλά ντοκουμέντα. Ας μείνουμε σε δύο μόνο:

Ο Arnold Toynbee (1889-1975), το 1921 καθηγητής βυζαντινών και νεοελληνικών σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, κάτοχος της «Έδρας Κοραΐς» στο King's College του Πανεπιστημίου, υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας όσων συνόδευαν την ελληνική εισβολή:

«Η σύζυγός μου και εγώ είμαστε επίσης μάρτυρες των ελληνικών φρικαλεοτήτων στις περιοχές Yalova, Gemlik και Ismid [...]. Δεν αποκτήσαμε μόνο άφθονα απτά αποδεικτικά στοιχεία στη μορφή καμένων και λεηλατημένων σπιτιών, πρόσφατων πτωμάτων και επιζώντων από τον

⁹ όπ.π.: 431-32.

¹⁰ Αμφότερα τα αποσπάσματα στο Πλουμίδης, Σπυρίδων Γ. (2018), «Της μεγάλης ταύτης ιδέας. Οι αφετηρίες της ελληνικής εθνικής ιδεολογίας», στο Όλγα Κατσαρδής-Hering κ.ά. (επιμ.), *Έλλην, Ρωμηός, Γραικός. Συλλογικοί προσδιορισμοί και ταυτότητες*, Αθήνα: Ευρασία, 555-570: 565-566

τρόμο. Γίναμε μάρτυρες ληστειών από Έλληνες πολίτες και εμπρησμών από Έλληνες στρατιώτες με στολή».¹¹

Αλλά και ένας Έλληνας φαντάρος στη μικρασιατική εκστρατεία, ο Χρήστος Καραγιάννης, θυμάται όσα συνόδευαν την υποχώρηση του ελληνικού στρατού: «Κάθε γυναίκα, κάθε παιδί [...] ήταν στη διάθεση του κάθε Έλληνα στρατιώτη [...]. Το πρωί της άλλης μέρας [...] επιστρέψαμε εφοδιασμένοι με τη διαταγή [...]: “Καταστρέψατε δια πυρός και τελείως όλα τα χωρία τα οποία θα συναντήσετε και τας κωμοπόλεις. Ποιμνιοστάσια, νερομύλους, ανεμομύλους, κάθε εξοχικήν και απομονωμένην οικίαν”».¹²

Εκτός από τα εκατομμύρια των προσφύγων, το κόστος των δεκαετών επιθετικών πολέμων σήκωσε ο πληθυσμός της παλιάς Ελλάδας. Επιπλέον, έγινε φανερό ότι κάθε στρατιωτική εισβολή και κατοχή σε ξένη χώρα έχει σαν αναπόσπαστο χαρακτηριστικό της να σπέρνει τη βία και τον θάνατο στους κατακτημένους πληθυσμούς.

Κλείνοντας, χρειάζεται μια τελευταία επισήμανση: Η ήττα της Μεγάλης Ιδέας δεν σημαίνει και ήττα του ελληνικού εθνικισμού και των επιθετικών διεθνοπολιτικών πολιτικών του ελληνικού κράτους.

Μετά το ιταλικό τελεσίγραφο της 28/10/1940 και την εισβολή του ιταλικού στρατού στο ελληνικό έδαφος, ο ελληνικός στρατός, έχοντας την εμπειρία των κατακτητικών πολέμων της περιόδου 1912-1922 απέκρουσε, όπως είναι γνωστό, την ιταλική επίθεση και πέρασε στην αντεπίθεση.

Καίτοι η Ελλάδα δεν ανήκε στις «αναθεωρητικές δυνάμεις» του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, εκμεταλλεύθηκε αμέσως τη θετική έκβαση του πολέμου, για να προσαρτήσσει τη λεγόμενη «Βόρειο Ηπειρο».

Όταν ο ελληνικός στρατός έφτασε στα βόρεια σύνορα της «Βορείου Ηπείρου» σταμάτησε την προέλασή του και άρχισε να κλείνει τα σύνορα αυτά με αγκαθωτό συρματόπλεγμα. Ο μετέπειτα καθηγητής λαογραφίας στο πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Δημήτριος Λουκάτος γράφει:

«Κυριακή 2 Μαρτίου 1941 [...] Είμαστε εδώ, στην πιο προχωρημένη θέση του Μετώπου, με επιθετικές διαθέσεις, κι όμως οχυρωνόμαστε; Αυτό είναι, λοιπόν, το “θα τους πετάξουμε στη θάλασσα ως το Πάσχα;” [...] Μια πελώρια κουλούρα σύρμα αγκαθωτό, τυλιγμένο σε ξύλινο καρούλι, βάρους ως 30 οκάδων, γιομάτη λάσπη [...] που τόσοι άνθρωποι αγκομαχάμε ν’ ανεβάσουμε σ’ ένα άγνωστο σημείο

11 Toynbee, Arnold J. (1922), *The Western Question in Greece and Turkey. A Study in the Contact of Civilisations*, London, Constable and Company Ltd: 502.

12 Χρήστος Καραγιάννης (2013), *Ιστορία ενός στρατιώτη (1918-1922)*, Επιμέλεια/σχολιασμός Φίλιππος Δ. Δρακονταειδής, Αθήνα, Κέδρος: 246-47.

τόσα χιλιόμετρα σύρμα, να φράξουμε βράχους και χερσότοπους [...]».¹³

Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και μετά την απελευθέρωση από τη γερμανική κατοχή και παρά το κλίμα εμφυλίου πολέμου που δημιουργήθηκε με τα Δεκεμβριανά το 1944, επανήλθε το ζήτημα της ανακατάληψης της λεγόμενης «Βορείου Ηπείρου». Κι αυτό καίτοι υπήρχε απόρρητη Έκθεση προς το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών του Ευάγγελου Αβέρωφ, μέλους τότε της Διασυμμαχικής Επιτροπής Ελέγχου στη Ρώμη, ο οποίος υποδείκνυε την εγκατάλειψη των οποιοδήποτε βλέψεων επί της Αλβανίας, με το επιχείρημα ότι αφενός «οι ελληνόφωνες της Αλβανίας» αποτελούν «μια αναλογία μικρά, αποκλείουσα την εθνολογικήν βάση των διεκδικήσεων μας» και αφετέρου, ότι μια σημαντική μερίδα τους προσβλέπει στην ενσωμάτωσή της στο νέο αλβανικό καθεστώς (*Αντί*, τ. 105, 12/8/1978: 12-14).

Στη σημερινή εποχή δεν διεκδικείται πλέον βέβαια έδαφος, διεκδικείται όμως θάλασσα και αέρας: Αποκλειστικές οικονομικές ζώνες (ΑΟΖ) και εθνικός εναέριος χώρος πέρα από οποιαδήποτε αντιστοιχία με τα διεθνώς ισχύοντα. Για παράδειγμα, οι ελληνικές διεκδικήσεις να έχει το Καστελόριζο (με μήκος ακτών 19,5 χλμ.) ΑΟΖ 4.000 φορές μεγαλύτερη από το εμβαδόν του, ή περιοχές με χωρικά ύδατα έξι ναυτικά μίλια να έχουν εθνικό εναέριο χώρο 10 ναυτικών μιλίων, ενώ με βάση το άρθρο 2 (2) της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας (UNCLOS), το εύρος του εναέριου χώρου που ένα κράτος ασκεί κυριαρχία είναι το ίδιο με το εύρος των εγγωρίων υδάτων.¹⁴

Γίνεται λοιπόν προφανές ότι μιλώντας για τη μικρασιατική εκστρατεία δεν μιλάμε μόνο για το παρελθόν. Τα γεγονότα εκείνα καθιστούν σαφές για όσους ενδιαφέρονται για μια κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση ότι η πάλη εναντίον του καπιταλισμού είναι ταυτόχρονα πάλη εναντίον του εθνικισμού, του милитарισμού και της συμμετοχής σε επιθετικούς στρατιωτικούς συνασπισμούς, όπως είναι σήμερα το ΝΑΤΟ. Και βέβαια, είναι αναγκαία η στράτευση εναντίον των κάθε λογής ιμπεριαλιστικών πολιτικών, πρώτα απ' όλα της δικής μας χώρας.

13 Δημήτριος Σωτ. Λουκάτος, *Οπλίτης στο αλβανικό μέτωπο. Ημερολογιακές σημειώσεις 1940-41*, εκδ. Ποταμός, Αθήνα 2001: 178-79.

14 Λαπατσιώρας, Σπύρος (2019), «Διεκδικήσεις του ελληνικού και του τουρκικού κράτους στο Αιγαίο και τη Μεσόγειο, Μέρος Α΄», *Θέσεις* τ. 147: 13-41.